

Lezing John Chryssavgis

‘In de hemel als op de aarde’

**Vrijdag 19 september
16.30 uur Domkerk**

In de hemel als op de aarde Nieuwe ziens- en handelwijzen

Inleiding: de zesde dag van de schepping

Sta mij toe u mee te nemen op een reis... terug in de tijd naar wat theologen 'den beginne' noemen. Dit is immers het punt waarop het gesprek over het milieu begint. Telkens wanneer we denken aan het verhaal van Genesis, hebben we de schepping door een liefhebbende God voor ogen, maar vergeten we in wat voor relatie wij staan tot het milieu. Of dit nu een natuurlijke reactie is of een teken van arrogantie, we hebben nu eenmaal de neiging om sterk de nadruk te leggen op onze schepping "naar het beeld en gelijkenis van God" (Genesis 1:26) en om onze schepping 'uit aarde' over het hoofd te zien (2.7). Desondanks blinken we niet uit in 'hemelsheid' in vergelijking met onze 'aardsheid'. De meeste mensen realiseren zich niet dat er niet één dag speciaal aan ons mensen is gewijd in het scheppingsverhaal. Wij mensen deelden deze zesde dag met de kruipende en krioelende dingen van de wereld (1.24-26). We ervaren een verbindende eenheid met Gods wereld. Het helpt – en het is nederig – om deze waarheid in herinnering te brengen.

In de afgelopen jaren zijn we op pijnlijke wijze herinnerd aan deze waarheid door de wrede vernietiging van flora en fauna, door de onverantwoordelijke kaalslag van grond en bossen, door geluidsoverlast en de onacceptabele vervuiling van lucht en water. Niettemin kan onze zorg om het milieu niet worden afgedaan als oppervlakkige of sentimentele gevoelens. Op deze manier bewijzen wij eer aan onze schepping door God, en horen we het 'kreunen van de schepping'. Het zou een bevestiging moeten zijn van de waarheid van die zesde dag van de schepping. Alles wat niet het hele verhaal – en de hele waarheid – is, is een gevaarlijke dwaling.

Het is niet vergezocht om van een dwaling te spreken als we de ecologische crisis in ogenschouw nemen. Wanneer we spreken over hemelse en aardse zaken, hebben we het ook altijd over gevestigde waarden, over onszelf en onze wereld. De technische taal die we bezigen en de specifieke 'soorten' die we beschermen, worden bepaald door the waarden en de beelden die we promoten, zelfs als waar veronderstellen. We noemen de hachelijke toestand waar we in verkeren een 'ecologische crisis'. Ik denk dat de oorzaak van het probleem is geworteld in de patronen die ons ertoe brengen een bepaalde leefstijl na te streven. De crisis gaat over de manier waarop we ons onze wereld voorstellen. Het is – in wezen, uiteindelijk – een gevecht om iconen.

In traditionele overleveringen beschouwden mensen zichzelf als afstammeling van God (of van goden). In hun ogen was de wereld vol gevoelens, en niet zielloos; heilig (net als zichzelf) en niet onderworpen (een hen). In hun beleving en geheugen, was elke bloem, elke vogel, elke ster heilig. Het sap van de bomen werd gezien als lichaamsbloed. De natuur was niet iets om mee te

experimenteren of om te exploiteren; handel mocht nooit ten koste gaan van de natuur.

Als we kijken naar de beleving en het geheugen van de kerk, dan moeten we de letten op haar waarneembare symbolen en waarden, zoals: iconen (als de manier waarop we de schepping waarnemen); de liturgie (als de manier waarop we vieren en reageren op de schepping); en ἄσκησις (als de manier waarop we omgaan met de schepping en haar respecteren).

Vroegere mystici onderkenden dat “alles wat ademt, looft God” (Psalmen 150:6); de hele wereld is een struik, brandend door Gods energie”. Wanneer “onze ogen zich openen voor schoonheid”, zoals Isaac de Syriër zegt, ontwaren we “overal om ons heen goddelijke vonken”.

1. De iconische visie op de natuur

Met betrekking tot “het spreken over het milieu”, leren iconen ons helder te zien. De wereld van de iconen onthult de eeuwige dimensie in alles wat we zien en ervaren. Onze generatie, zo kan gesteld worden, wordt gekenmerkt door een gevoel van egocentrisme met betrekking tot de natuurlijke wereld, door een gebrek aan bewustzijn van het hiernamaals. We hebben de heilige overeenkomst tussen onszelf en onze wereld verbroken.

Welnu, het is de icoon die herstelt, die heiligt. De icoon doet ons denken aan een andere wereld. De icoon geeft ons een middel om onze cultuur, die alleen maar waarde toekent aan het hier en nu, te verbeteren. Het appelleert aan de innerlijke visie over het geheel, de wereld zoals die is geschapen en bedoeld door God. Gezien vanuit de traditie was het eerste beeld, waar een icoonschilder een poging toe deed, de Transfiguratie van Christus op de berg Tabor. De icoonschilder probeert deze wereld en het hiernamaals te verbinden. Door de verbinding tussen de wereld en de hemel te verbreken, ontheiligen we in feite beide. De icoon spreekt in deze wereld de taal van de toekomstige tijd. Het is hier, in het hart van de iconografie, dat de leer van de goddelijke incarnatie opduikt. In de icoon van Jezus Christus neemt de eeuwige God het gezicht aan als van een levend persoon, een “schoonheid die de wereld kan redden”, zoals Dostojewski het zegt. In orthodoxe iconen zijn gezichten altijd en face afgebeeld waarbij de twee ogen terug staren naar de toeschouwer. Hieruit spreekt de overtuiging dat Christus onder ons is, Emanuel (Matteus 1:23). Een afbeelding en profiel staat voor zonde; voor een breuk. Gezichten zijn “een en al ogen”, diep gevoelig, eeuwigdurend ontvankelijk voor goddelijke genade. “Ik zie”, wil zeggen “ik word gezien”, wat op zich weer betekent dat ik in verbinding sta.

Zodoende wordt het beperkte wereldbeeld van degene die de icoon ziet breder en voller. Het licht van iconen is het licht van herstel. Het is niet het tanende licht van deze wereld; het “kent geen avond” om een orthodoxe hymne te citeren. En zo komt het dat iconen die gebeurtenissen die gedurende de dag gebeuren, niet

lichter zijn dan iconen met daarop gebeurtenissen die gedurende de nacht plaatsvinden. Zo is de icoon met daarop de droevige afdaling van het Kruis niet donkerder dan the icoon van de Hemelvaart; de icoon van de geboorte van Christus is niet lichter dan die van Zijn kruisiging; het licht van het Laatste Avondmaal lijkt erg op dat van de Transfiguratie.

Dit komt omdat de icoon een andere manier van kijken veronderstelt; een “andere manier van leven”, zoals we op Eerste Paasdag zingen. De taal van de icoon is de taal van stilte en mysterie, hoewel het een taal is die zo veel te bieden heeft aan een wereld als de onze, die wordt overstelpt met informatie en drogbeelden.

De hele wereld is dus een ladder, een icoon; “alles is een teken van God”, zoals Ireneüs van Lyon eens zei. Daarom nemen rivieren in iconen de menselijke vorm aan, net als de zon, de maan, de sterren en wateren. Zij nemen allemaal menselijke gezichten aan; ze krijgen allen een persoonlijke dimensie - net als wij, net als God. En als de wereld een icoon is, dan is er helemaal niets dat niet heilig is. Immers, als God niet zichtbaar is in de schepping, dan kan God ook niet aanbeden worden als onzichtbaar in de hemel.

II. De liturgie van de natuur

Wat iconen teweeg brengen in ruimte, bewerkstelligt de liturgie in gezang: eenzelfde herstel komt tot stand tussen de hemel en de aarde. Als we schuldig zijn aan meedogenloze verspilling, dan komt dat misschien omdat we de geest van de aanbidding zijn kwijtgeraakt. Wij zijn geen eerbiedige pelgrims meer op deze aarde; we zijn louter toeristen geworden. Nu we de lucht die we inademen en het water dat we drinken hebben verontreinigd, moeten we een gevoel van ontzag en verrukking over onze relatie met de wereld herstellen.

Als ik spreek over liturgisch, dan doel ik niet op de ceremoniële kant hiervan maar de relationele. Of, om voort te borduren op het eerder genoemde concept van iconen, we moeten over de wereld denken als over een beeld, een voorstelling: elk deel van een afbeelding is nodig om het compleet te maken. Als we een onderdeel van de afbeelding weghalen - of het nu een boom, of een dier of een mens is - dan wordt de afbeelding als geheel verstoord.

Het is zo dat wij net zo delicaat, gevoelig en teder op de natuur reageren, als op de ander met wie we in relatie staan. We hebben geleerd dat we mensen niet kunnen behandelen als dingen; wat ik u vandaag voorhoud is dat we moeten leren om zelfs dingen niet te behandelen als louter dingen. Want al onze godsdienstige bezigheden worden beoordeeld op de gevolgen daarvan voor de wereld, voor mensen en dan vooral voor de armen.

Liturgie is dus precies de taal die ons doet denken aan de natuurlijke en intieme band tussen God, mensen en dingen, tussen iedereen en alles – wat Maximus Confessor in de zevende eeuw een ‘kosmische liturgie’ noemde; en wat volgens de beschrijving van Isaac de Syriër in diezelfde eeuw vraagt om:

Een barmhartig hart, dat brandt van liefde voor de totale schepping – voor mensen, voor vogels, voor de beesten, voor de geesten – voor al Gods schepselen.

En in de vroege 20ste eeuw bracht Fjodor Dostojevski hetzelfde idee naar voren in *De Gebroeders Karamazov*:

Houd van Gods schepping, in zijn totaliteit en van elk korreltje zand. Houd van elk blaadje, elke straal van Gods licht.... Als je van alles houdt, dan zul je in de dingen het goddelijke mysterie zien.

De wereld kent een dimensie van kunst, muziek en schoonheid. Dit houdt in dat wanneer we het leven (ook het religieuze leven) beperken tot onszelf en onze eigen belangen, we dan onze roeping negeren om alle dingen van de schepping te herscheppen en te herstellen. Stelt u zich voor dat onze relatie met de wereld onze relatie met de hemel bepaalt. De manier waarop we de aarde behandelen wordt dan weerspiegeld in de manier waarop we tot God bidden.

III. Het Lichaam van de Wereld; of, De Wereld van ascese

Het is natuurlijk zo dat deze wereld er niet altijd uitziet of aanvoelt als de hemel, - tenzij u net als ik in Maine zou wonen. In de nasleep van de atoomramp in Fukushima drie jaar geleden of de olieramp van BP het jaar daarvoor, was het inderdaad moeilijk om zoals Dostojevski het noemt “het goddelijke mysterie van de dingen”, te ontwaren.

Daarom schrijft Sint Paulus in zijn brief aan de Kolossenzen:

Door Christus was God genegen om zich te verzoenen met alle dingen, zowel in de hemel als op de aarde, door het bloed van zijn kruis.

De verwijzing hier naar “het bloed van het kruis” wijst op het verlies dat ermee gemoeid is. Het herinnert ons aan de realiteit van het menselijk falen en de behoefte aan kosmische boetedoening. Hiervoor is niets minder dan een radicale ommekeer van onze ziens- en handelwijzen vereist.

We zullen een prijs moeten betalen voor onze verspilling. Het evenwicht van de wereld is verstoord; de ecologische crisis zal niet wordt opgelost met sentimentele kreten of recycling programma's. De ‘boom van het kruis’ laat ons een manier zien om aan onze ecologische impasse te ontsnappen door te wijzen op zelfopoffering als een oplossing voor egocentrisme.

Dit vertaalt zich in de orthodoxe traditie als *ἀσκησις*: de manier om je te bevrijden van egocentrisme, een manier om verantwoordelijkheid te nemen voor je handelen en voor de wereld. Het kan soms helpen om in de spiegel te kijken en je af te vragen: is dat wat we hebben, ook wat we nodig hebben? Ben ik hier naartoe gereisd per vliegtuig om mijn toespraak vandaag te houden. Hoe denk ik over de begeerte naar olie of over de hebzucht die de planeet aan het vernietigen is?

De aarde drukt ons met onze neus op ons weggijken. Hoe hardnekkig weigeren we te accepteren dat wij met onze comfortabele manier van leven, afhankelijk als

we zijn van goedkope energie, hoe dan ook verantwoordelijk zijn voor de vervuiling van de Golf van Mexico door duizenden liters olie. Hoe is het mogelijk dat wij, als intelligente mensen, geloven dat een eeuw lang oliegestookte vervuiling de lucht in pompen geen gevolgen zou hebben.

Άσκησις betekent dat we leren om vrij te zijn, ongebonden aan de gebruiken in de wereld; gekenmerkt door zelfcontrole en het vermogen om 'nee' te zeggen of 'genoeg'.

άσκησις is niet gericht op onverschilligheid of vernietiging, maar op zuivering en herstel. Neem een bekend voorbeeld van άσκησις: het vasten. Leren te vasten is leren te delen; het is leren om te geven en niet om te laten. Het is het bij andere mensen herkennen van gezichten – iconen, zou je kunnen zeggen – en het herkennen van het gezicht van God zelf in de aarde.

Hier, denk ik, komen we aan de kern van het probleem. Want we zijn niet bereid om een eenvoudiger levensstijl aan te nemen; sterker nog: we verzetten ons er met hand en tand tegen. Voordat we tegen anderen spreken over het milieu, moeten we erkennen dat we deze oproep als orthodoxe christenen niet onder ogen willen zien. We hebben de spiritualiteit van eenvoud en spaarzaamheid verloren. De uitdaging is: wat voor leven kan ik leiden om harmonie te bevorderen en verdeeldheid tegen te gaan. Hoe kan ik in het dagelijkse leven erkennen dat "de aarde aan de Heer behoort".

Om terug te keren naar het gebruik van het vasten, kunnen we concluderen dat door te vasten we duidelijker de oorspronkelijke schoonheid van de wereld zien. Het is een stap terug van 'wat ik wil' naar 'wat nodig is voor de wereld'. Vasten betekent dat je alles op zijn eigen waarde schat, en niet voor jezelf. Het impliceert dat je een gevoel van verwondering herwint en vervuld wordt met een gevoel van Goddelijkheid. Dat je in alle dingen God ziet en God ziet in alle dingen.

IV Het teken van Jona

Er bestaat een afbeelding van deze gewaarwording in een icoon uit de 18de eeuw in het klooster van Toplou in Kreta die diepe indruk maakt. De icoonschilder is Ioannis Kornaros (1745 – 1796). Het is een theologische verklaring in kleur. De icoon ontleent zijn titel aan de Grote Zegening van de Wateren tijdens het feest van Epifanie op de 6de januari en wordt herhaald bij de doop van elke orthodoxe christen;

Groot zijt Gij, o Heer, en wonderbaarlijk zijn de werken uwer handen;
woorden schieten tekort om uw wondere werken te bezingen!

Helemaal aan de linkerkant van dit beeld wordt de natuur afgebeeld als een vrouw, moeder aarde verbeeldend die inheemse volken overal ter wereld vereren, zoals de Indianen van Noord-Amerika and de Aboriginals in Australië. De natuur strekt haar armen uit als een gebaar van openheid en omarming van alle mensen en alle dingen.

De icoon laat het leven in de stad zien (de steden Samaria en Ninive zijn op de achtergrond te zien) en het boerenleven (boeren die de hellingen bewerken). We zien mensen en rivieren en planten terwijl een enorm grote regenboog het eeuwige verbond tussen de Schepper en de schepping symboliseert.

Omdat de icoon zeer rijk is aan symboliek, wil ik uw aandacht vestigen op twee tafereelen in het bijzonder. In het eerste zien we Jona, die uit de mond van een groot zeedier wordt geworpen, zoals in het Bijbelverhaal. Dit is een krachtig en heftig beeld van de wederopstanding en de vernieuwing van alle dingen. Een van de vroegste symbolen van Christus, waardoor christenen elkaar herkennen, is de vis. Het Griekse woord voor vis is een acroniem voor “Jezus Christus, Zoon van God, Verlosser”. De vis is zodoende een uitdrukking van ons geloof en onze redding. Christus wordt integraal en onlosmakelijk geïdentificeerd met de vis. Elk misbruik van vissen of overbevissing staat in een persoonlijk en diep verband met Christus zelf.

Het tweede tafereel laat de doodslag van Abel door Kaïn zien, een gewelddadige verbeelding van het vernietigende gevolg van ons huidige beleid en handelwijze voor toekomstige generaties. We kunnen niet passief blijven toekijken (of nog erger: actief bijdragen) aan de meedogenloze schending van de aarde. We kunnen het onrecht en ongelijkheid in onze wereld pas oplossen als we in de vervuiling van de planeet het beeld zien van onze broer en zus. We zullen de onomkeerbare gevolgen van ons handelen pas begrijpen als we in de vervuiling van onze planeet het gezicht van onze kinderen ontwaren.

De conclusie: de weg voorwaarts

Niet zo lang geleden brachten mijn oudste zoon en ik een bezoek aan de opticien. Alex zorgt niet zo nauwkeurig voor zijn ogen als hij zou moeten doen. Toen hij zijn nieuwe lenzen kreeg, hoorde ik toevallig zijn reactie: “Wow, dus dat is wat ik had moeten zien”. Als we naar onze wereld kijken, wat zien wij dan? De manier waarop we naar onze planeet kijken, weerspiegelt de manier waarop we er mee in verband staan. We behandelen onze planeet op een ontaarde manier juist omdat we er op die manier naar kijken.

In het klassieke artikel getiteld “The Roots of our Ecological Crisis”(de wortels van onze ecologische crisis), had Lynn White Jr. (1907-1987), historicus op het gebied van de middeleeuwen, al een vermoeden van deze waarheid, toen hij opmerkte:

“De Griekse heilige denkt na; de westerse heilige handelt. Het Latijnse volk ervoer zonde als moreel kwaad en dacht dat het juiste gedrag redding brengt. De gevolgen van het Christendom voor de onderwerping van de natuur zouden makkelijker opduiken in een westerse sfeer.”

Veel te vaak zijn we ervan overtuigd dat het oplossen van de ecologische crisis een kwestie van anders *handelen* is – doeltreffender of misschien duurzamer. Haaks hierop staat dat ecologisch herstel kan beginnen met niet handelen ten

aanzien van het milieu, of enkel en alleen er bewust van zijn. Het gaat om bezinning, om de dingen anders te zien. Allereerst moeten we ophouden met wat we aan het doen zijn. Dan kunnen we misschien nieuwe inzichten verkrijgen over onze wereld. Als we door deze lens turen, zien buitenlands beleid en economie er echt anders uit, waardoor we de tomeloze drang naar groei kunnen opgeven en in plaats hiervan ons kunnen richten op de duurzaamheid die we zo verschrikkelijk nodig hebben.

Een aantal jaren geleden maakte een vooraanstaand adviseur van de president en econoom bij de Wereldbank een arrogante opmerking: "Amerika kan en wil geen maximumsnelheid voor economische groei accepteren." Zijn we zo verslaafd geraakt aan visioenen over rijkdom zonder risico en winst zonder prijs? Geloven we echt dat onze eindeloze en gedachteloze behandeling van de bronnen van de aarde geen schade en gevolgen met zich mee brengt? Onze economie en technologie zijn giftig als ze geen verbinding hebben met onze roeping om de wereld te zien zoals God zou willen. En als God de wereld op die zesde dag van de schepping zag als "zeer goed", dan kunnen ook wij in onze wereld de belofte van schoonheid beginnen te voelen en de wereld zien in zijn ondoorgrondelijke onderlinge verbanden.

De vraag die ik bij u achterlaat is deze: hoe kunnen we een leven leiden dat geestelijke waarden laat zien, dat mildheid en dankbaarheid uitdraagt, en niet arrogantie en hebzucht. Want als we dat niet doen, dan zal een belangrijk deel van de kust van de Mexicaanse Golf voor niets verloren zijn gegaan, en de nucleaire ramp in Fukushima, plotseling veroorzaakt door de tsunami, zal onopgemerkt blijven. Maar als we wel zo leven, geloof me, dan zullen we de oceaan horen kreunen, dan zullen we het gras zien groeien en de hartslag van de zeehond voelen.

Nederlandse versie van de lezing van Professor Dr. John Chryssavgis
19 september 2014, OK Congres
Domkerk, Utrecht